

پرده پرده تا وصال

(شرح جامع اصطلاحات و مشکلات کشف المحجوب هجویری)

دکتر هاجر خادم
دکتر رضا اقدامی

با مقدمه
دکتر اکرم رحمانی

جلد اوّل

انتشارات سفیر ارجمند

خادم، هاجر، ۱۳۴۶
 كشف‌المحجوب، شرح
 پرده پرده تا وصال: شرح جامع اصطلاحات و
 مشکلات كشف‌المحجوب هجویری/ هاجر خادم،
 رضا اقدامی؛ با مقدمه اکرم رحمانی
 تهران: سفیرازدهال، ۱۳۹۶
 ج: ۱
 ر: ۵۷۲-۷-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸
 ج: ۱
 ر: ۵۷۲-۷-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸
 هجویری، علی بن عثمانی، ۴۶۵ق. كشف‌المحجوب --
 نقد و تفهیم
 تصوف
 Sufism
 عرفان
 Mysticism
 نشر فارسی -- قرن ۵ق. -- نقد و تفهیم
 Persian prose literature -- 11th century --
 History and criticism
 اقدامی، رضا، ۱۳۶۶
 رحمانی، اکرم، ۱۳۴۳، مقدمه‌نویس
 هجویری، علی بن عثمانی، ۴۶۵ق. كشف‌المحجوب،
 شرح
 BP۲۸۷/۷-۳۵۰۴۲۳ ۱۳۹۶
 ۲۹۷/۸۴
 ۵۰۳۶۵۹۹

سرشناسه
 عنوان قراردادی
 عنوان و پدیدآور
 مشخصات
 مشخصات
 وضعیت فهرست‌نویسی
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 شناسه افزوده
 شناسه افزوده
 شناسه افزوده
 رده‌بندی کنگره
 رده‌بندی دیویی
 شماره کتابشناسی ملی

پرده پرده تا وصال

(شرح جامع اصطلاحات و مشکلات کشف المحجوب هجویری)

دکتر هاجر خادم
دکتر رضا اقدامی

با مقدمه
دکتر اکرم رحمانی

جلد اول

شابک جلد اول: ۱- ۵۷۰- ۳۱۳- ۶۰۰- ۹۷۸

شابک دوره: ۷- ۵۷۱- ۳۱۳- ۶۰۰- ۹۷۸

صفحه آرایی، طراحی جلد: واحد آماده سازی نشر سفیر اردهال، صفحه گرافیک، چاپ و صحافی: سفیر اردهال

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶ قیمت: ۴۰۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۵۰ نسخه شماره نشر: ۱- ۶۲۲

نشانی دفتر: تهران، خیابان مفتح، خیابان سمیه، روبه روی بانک ملی ایران، ساختمان: ۱۸، واحد ۴

تلفن مرکز پخش: ۸۸۳۱۳۸۹۸-۸۸۳۱۹۳۴۲ کد ملی: ۷۴۷۱۵-۱۵۸۱۸

www.safirardehal.ir

© حق چاپ: ۱۳۹۶ email: safirardehal@yahoo.com

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستند نویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۹	پیشگفتار
۲۷	فصل ۱
۲۹	فصل ۲
۳۱	فصل ۳
۳۲	فصل ۴
۳۴	فصل ۵
۳۹	فصل ۶
۴۰	فصل ۷
۶۰	فصل ۸
۶۹	باب اثبات العلم
۷۳	فصل ۱
۷۶	فصل ۲
۸۳	فصل ۳
۸۸	فصل ۴
۱۰۱	باب الفقر
۱۰۹	فصل ۵
۱۱۸	فصل ۶
۱۲۹	باب التصوف
۱۴۶	فصل ۱
۱۵۵	فصل ۲
۱۶۵	باب بُس المرقعات
۱۷۷	فصل ۱

فصل ٢.....	١٨٤
باب اختلافهم في الفقر و الصقوة.....	٢٠٧
باب الملامة.....	٢١٧
فصل ١.....	٢٣٠
باب في ذكر ائمتهم من الصحابة و التابعين و متابعيهم، رضى الله عنهم أجمعين.....	٢٤١
١- ابوبكر عبدالله بن عثمان، الصديق، رضى الله عنه.....	٢٤٢
٢- ابوحق بن عمر بن الخطاب، رضى الله عنه.....	٢٤٩
٣- ابن عمر بن عثمان بن عفان، رضى الله عنه و منهم.....	٢٥٣
٤- ابوالحسن علي بن ابي طالب، كرم الله وجهه.....	٢٥٧
باب في ذكر ائمتهم من اهل البيت.....	٢٦١
٥- ابومحمد الحسن بن علي، كرم الله وجهه.....	٢٦١
٦- ابوعبدالله الحسين بن علي بن ابي طالب، رضى الله عنهما.....	٢٦٧
٧- ابوالحسن علي بن الحسين بن علي بن ابي طالب، رضى الله عنهم.....	٢٦٩
٨- ابوجعفر محمد بن علي بن الحسين بن علي بن ابي طالب، كرم الله وجهه و، رضى عنهم.....	٢٧٦
٩- ابومحمد جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي، رضى الله عنهم أجمعين.....	٢٧٩
باب ذكر اهل الصفة.....	٢٨٥
باب في ذكر ائمتهم من التابعين، رضوان الله عليهم.....	٢٩٣
١- اويس قرني، رضى الله عنه.....	٢٩٣
٢- هرم بن حيان، رضى الله عنه.....	٢٩٧
٣- ابوعلی الحسن بن ابی الحسن البصري، رحمه الله عليه.....	٣٠٣
٤- سعيد بن مسيب، رحمه الله عليه.....	٣٠٧
باب في ذكر ائمتهم من اتباع التابعين.....	٣١١
٥- حبيب العجمي، رضى الله عنه.....	٣١١
٦- مالك بن دينار، رضى الله عنه.....	٣١٣
٧- ابو حليم حبيب بن سليم الراعي، رضى الله عنه.....	٣١٦

- ٢١٨- ابو حازم المدني، رحمه الله عليه.....
- ٢١٩- محمد بن واسع، رضى الله عنه.....
- ٢٢٢- ابو حنيف نعمان بن ثابت الخزّاز، رضى الله عنه.....
- ٢٣١- عبدالله بن المبارك المروزي، رضى الله عنه.....
- ٢٣٤- ابو على فضيل بن عياض، رضى الله عنه.....
- ٢٤١- ابو الفيص ذواتون بن ابراهيم المصري، رضى الله عنه.....
- ٢٤٧- ابواسحاق ابراهيم بن ادهم بن منصور، رضى الله عنه.....
- ٢٥٤- بشر بن الحارث الحافى، رضى الله عنه.....
- ٢٥٧- ابو يزيد طيفر بن جيسر السطامي، رضى الله عنه.....
- ٢٦٠- ابو عبدالله الحارث بن اسد السحاسي، رضى الله عنه.....
- ٢٦٤- ابوسليمان داود بن نصير الططائي، رضى الله عنه.....
- ٢٦٦- ابوالحسن سري بن المغلس النعماني، رحمه الله عليه.....
- ٢٧١- ابو على شقيق بن ابراهيم الأزدي، رضى الله عنه.....
- ٢٧٢- ابوسليمان عبدالرحمان بن عطية الداراني، رضى الله عنه.....
- ٢٧٥- ابو محفوظ معروف بن فيروز الكرخي، رضى الله عنه.....
- ٢٧٧- ابو عبدالرحمان حاتم بن عنوان الأصب، رضى الله عنه.....
- ٢٧٩- ابو عبدالله محمد بن ادريس الشافعي، رضى الله عنه.....
- ٢٨٢- ابو عبدالله احمد بن حنبل، رضى الله عنه.....
- ٢٨٥- ابوالحسن احمد بن ابى الحواري، رضى الله عنه.....
- ٢٨٩- ابو حامد احمد بن خضرويه البلخي، رضى الله عنه.....
- ٢٩٣- ابوتراب عسكر بن الحصين السقي، رضى الله عنه.....
- ٢٩٥- ابو زكريا يحيى بن معاذ الرازي، رضى الله عنه.....
- ٢٩٨- ابو حفص عمر بن سالم النيسابوري، رضى الله عنه، الحدّاد.....
- ٢٠٤- ابوصالح حمدون بن احمد بن عمارة القصّار، رضى الله عنه.....
- ٢٠٥- ابوالسري منصور بن عمار، رضى الله عنه.....

- ٣٣- ابو عبدالله احمد بن عاصم الانطاكي، رضى الله عنه..... ٤٠٩
- ٣٤- ابو محمد عبدالله بن حُبَيْق، رضى الله عنه..... ٤١٠
- ٣٥- ابوالقاسم الجنيد بن محمد بن الجنيد القواريري، رضى الله عنه..... ٤١٣
- ٣٦- ابوالحسن احمد بن محمد النورى، رضى الله عنه..... ٤١٦
- ٣٧- ابو عثمان سعيد بن اسماعيل الحيرى، رضى الله عنه..... ٤٢٠
- ٣٨- ابو عبدالله احمد بن يحيى بن الجلاء، رضى الله عنه..... ٤٢٤
- ٣٩- ابو محمد رُويم بن احمد، رضى الله عنه..... ٤٢٥
- ٤٠- ابراهيم بن يوسف بن حسين الرازى، رضى الله عنه..... ٤٢٧
- ٤١- ابوالحسين سنان بن عبدالله الخواص، رضى الله عنه..... ٤٢٨
- ٤٢- ابوالقوارىر شاه بن شجاع الكرماني، رضى الله عنه..... ٤٣١
- ٤٣- عمرو بن عثمان الكلى رضى الله عنه..... ٤٣٣
- ٤٤- ابو محمد سهل بن عبدالله السُتَيْش رضى الله عنه..... ٤٣٥
- ٤٥- ابو عبدالله محمد بن الفضل بلخي رضى الله عنه..... ٤٣٨
- ٤٦- ابو عبدالله محمد بن على الترمذى رضى الله عنه..... ٤٤٢
- ٤٧- ابوبكر محمد بن عمر الوراق، رضى الله عنه..... ٤٤٤
- ٤٨- ابوسعيد احمد بن عيسى الخراز، رضى الله عنه..... ٤٤٥
- ٤٩- ابوالحسن على بن محمد الاصفهاني، رضى الله عنه..... ٤٤٨
- ٥٠- ابوالحسن محمد بن اسماعيل، خير النّساج، رضى الله عنه..... ٤٥٠
- ٥١- ابو حمزة خراساني، رضى الله عنه..... ٤٥٣
- ٥٢- ابوالعباس احمد بن مسروق، رضى الله عنه..... ٤٥٥
- ٥٣- ابو عبدالله محمد بن اسماعيل المغربي، رضى الله عنه..... ٤٥٧
- ٥٤- ابو على الحسن بن على الجوزجاني، رضى الله عنه..... ٤٥٧
- ٥٥- ابو محمد احمد بن الحسين الجبري، رضى الله عنه..... ٤٥٩
- ٥٦- ابوالعباس احمد بن محمد بن سهل الأدمى، رضى الله عنه..... ٤٦٠
- ٥٧- ابوالمغيث الحسين بن منصور الحلاج، رضى الله عنه..... ٤٦٢

- ٥٨- ابواسحاق ابراهيم بن احمد الخواص. رضى الله عنه..... ٤٦٩
- ٥٩- ابو حمزة البغدادي البزاز، رضى الله عنه..... ٤٧٠
- ٦٠- ابوبكر محمد بن موسى الواسطي، رضى الله عنه..... ٤٧١
- ٦١- ابوبكر دلف بن جحدر الشبلي، رضى الله عنه..... ٤٧٢
- ٦٢- ابو محمد جعفر بن نصير الخلدی، رضى الله عنه..... ٤٧٥
- ٦٣- ابو علي احمد بن محمد بن القاسم الرودباري، رضى الله عنه..... ٤٧٦
- ٦٤- ابو العباس اقياس بن مهدي السيارى، رضى الله عنه..... ٤٧٧
- ٦٥- ابو عبد الله محمد بن خفيف، رضى الله عنه..... ٤٧٨
- ٦٦- ابو عثمان سعيد بن سعيد المري، رضى الله عنه..... ٤٧٩
- ٦٧- ابو القاسم ابراهيم بن محمد بن محمودية النصرآبادي، رضى الله عنه..... ٤٨٠
- ٦٨- ابو الحسن علي بن ابراهيم الهصري، رحمة الله عليه..... ٤٨١
- باب في ذكر ائمتهم من المتأخرين رضوان الله عليهم اجمعين..... ٤٨٣
- ٦٩- ابو العباس احمد بن محمد القصاب، رضى الله عنه..... ٤٨٤
- ٧٠- ابو علي الحسن بن علي بن محمد الدقاق، رضى الله عنه..... ٤٨٧
- ٧١- ابو الحسن علي بن احمد الخرقاني، رضى الله عنه..... ٤٨٨
- ٧٢- ابو عبد الله محمد بن علي، المعروف بالداساني، رضى الله عنه..... ٤٩٠
- ٧٣- ابو سعيد فضل الله بن محمد الميهني، رضى الله عنه..... ٤٩١
- ٧٤- ابو الفضل محمد بن الحسن الختلي، رضى الله عنه..... ٤٩٦
- ٧٥- ابو القاسم عبد الكريم بن هوازن القشيري، رضى الله عنه..... ٤٩٩
- ٧٦- ابو العباس احمد بن محمد الشقاني، رضى الله عنه..... ٥٠١
- ٧٧- ابو القاسم علي الكركاني، رضى الله عنه..... ٥٠٣
- ٧٨- ابو احمد المظفر بن احمد بن حمدان، رضى الله عنه..... ٥٠٦
- باب في ذكر رجال الصوفية من المتأخرين على الاختصار من اهل البلدان..... ٥٠٩
- فهرست منابع و مأخذ..... ٥١٥
- نمايه..... ٥٢٧

مقدمه

بسم لله الرحمن الرحيم هست کلید در گنج حکیم

شکر و سپاس و حمد و ثناء، خدایی را سزد که عالم ضمائر است و داندۀ سرایر. خالق که دقایق حکمتش در آفرینش انسان بی پایان است و حقایق قدرتش خارج از حد و بیان. درود و سلام بر پیامبر عظیم الشأن اسلام، حضرت محمد(ص) که بر انبیا سید و سند فاخر است و مقصود کلی از انشاء عالم و ابداع و ایجاد آدم وجود او بوده، چنانکه فرمود: «لَوْلَا كَيْ لَمَا خَلَقْتَ الْاَمْلاَكُ».

استاد ابوالحسن علی بن عثمان بن ابی‌عزیز هجویری از اکابر و بزرگان اهل تصوف، در قرن چهارم هجری و معاصر ابو سعید ابوالخیر بوده و در شریعت از مذهب امام ابوحنیفه و در طریقت از مسلک جنید به پیروی می کرد. او سالیان طولانی رنج سفر را تحمل و از محضر علما و مشایخ بزرگ فاضلین برد و به کسب علم و معرفت پرداخت و سرانجام در هیأت یک صوفی راستین و در کسوت مروّجی امین و با علاقه و ایمان به هند رفت و با نیروی عشق و محبت به نشر حقایق اسلام پرداخت و روح تازه یی در کالبد مردم آن دیار دمید.

علی بن عثمان بن علی جلابی هجویری غزنوی، صاحب کتاب کشف المحجوب است. بیشترین اطلاعاتی که از این شخصیت ناشناخته به دست می آید، از کتاب خود اوست. او در ابتدای کتاب، تأکید می کند که به دلیل جلوگیری از انتحال

اثرش، اسم خود را در چندین جای کتاب ثبت کرده است. حدود بیست و هشت بار در جای جای کتاب، نام خود را به طور کامل ذکر می‌کند. گویا آثار دیگری از او به این شکل به سرقت رفته بود. سارقان آثار او، وقتی نام نویسنده را روی کتاب نمی‌دیدند، به نام خود می‌زدند و تکثیر می‌کردند.^۱

هجویری از این اتفاق بسیار آزرده خاطر شده و در کتابش به صراحت به این مسئله اشاره کرده است. او یکی از مشکلات نویسندگان آن دوره را مطرح کرده و صادقانه درباره انتحال ادبی سخن به میان آورده است. به همین دلیل به صراحت می‌توان بیان داشته که دیباچه کتاب وی از وقایع آن روزگار اطلاعات خوبی را به خواننده ارائه داده است.

ناشناختگی عنبر هجویری به حدی است که حتی سال‌های زندگی او به درستی مشخص نیست. اما از قوای می‌توان دوره زندگی او را تخمین زد. جلاب و هجویری از محله‌های شهر غزنین بود. غزنین پایتخت حکومت غزنویان و مربوط به قرن چهارم هجری بود. از طرفی، در تذکره لاولای عطار در قرن ششم، نام او ذکر شده است. بنابراین می‌توان هجویری را متعلق به قرون چهارم و پنجم دانست. آرامگاه او در لاهور پاکستان قرار دارد و به «داتا دربار» معروف است.

در پاکستان او را به نام «داتا گنج بخش» می‌شناسند و بسیار مورد احترام است. او پس از تحصیل علوم متداول آن دوره، به دلیل نامعلوم رخت سفر بست. او به دیدار مشایخ می‌رفت و کسب معرفت می‌کرد. یکی از دغدغه‌های هجویری، انحرافات بود که در عرفان و عرفا ایجاد شده بود. زیرا به دلیل این انحرافات، نگاه مردم به اهل سلوک، تغییر کرده بود و خوب و بد را یکی می‌شمردند.

هجویری اهل رسم نبوده زیرا او معمولاً چیزی از آلات و ابزار اهل رسم با خود

۱. «چون جهله این علم کتابی نو بینند.» (انصاری، ۱۳۷۱: ۱)

همراه نداشت.^۱ بیشتر از آن که به ظواهر سلوک پردازد، به کشف حقیقت مشغول بوده است.

وی در بخشی از این کتاب به معرفی بزرگان اهل تصوّف و مشایخ پرداخته و جویندگان عرفان را به خوبی راهنمایی می‌نماید به طوری که کتب متصوّفه پیش از خود را تحت تأثیر قرار داده و در آثار دیگر عرفای پس از خود همچون عطار و جامی تأثیر به سزایی داشته است. زیرا در کتب ایشان از کشف المحجوب فراوان یاد شده است. هجویری کوشیده است تا در این کتاب، پرده از حقیقت عقاید صوفیان بردارد.

به برکت سیر و سیاحت او در بسیاری از شهرها همچون سرخس، مرو، طوس، نیشابور، بسطام و... بخش اعظم جهان اسلام آن روزگار را دیده است و محضر مشایخ بزرگ را درک کرده است. این دیدارها با اهداف گوناگونی همچون صحبت و الفت و یا در آمدن به سلک سیر و سیاحتی و نگاه تنها به دیدار، محدود بوده است.

در این سفرها به دیدار پیرانی چون «ناب عسّر» که شیخ فرغانه و پیری مقیم بود رفته و همچنین در مرو با احمد نجار سمرقندی دیدار داشته است.

از مشایخ و اساتیدی که هجویری در محضر آنها کسب معرفت می‌کرد می‌توان به: ابوالفضل ختلی، ابوالقاسم گرکانی، ابوالعباس صفانی، ولفّر حمدان، ابوالقاسم قشیری اشاره کرد. هجویری آثار متنوعی دارد که از این میان، تنها کشف المحجوب به دست ما رسیده است. او در کتاب کشف المحجوب به همه یا بعضی از این آثار اشاره کرده است:

اسرار الخرق و الملوّات^۲

دیوان شعر^۳

۱. «از آلت اهل رسم با من هیچ نبود بجز عصا و رکوه یی.» (همان: ۷۷)

۲. «مرا اندرین معنی کتابی ست مفرد.» (همان: ۶۳)

۳. «یکی آنک دیوان شعرم بخواست و باز گرفت.» (همان: ۲)

اثرش، اسم خود را در چندین جای کتاب ثبت کرده است. حدود بیست و هشت بار در جای جای کتاب، نام خود را به طور کامل ذکر می‌کند. گویا آثار دیگری از او به این شکل به سرقت رفته بود. سارقان آثار او، وقتی نام نویسنده را روی کتاب نمی‌دیدند، به نام خود می‌زدند و تکثیر می‌کردند.^۱

هجویری از این اتفاق بسیار آزرده خاطر شده و در کتابش به صراحت به این مسأله اشاره کرده است. او یکی از مشکلات نویسندگان آن دوره را مطرح کرده و صادقانه دربارهٔ انتحال ادبی سخن به میان آورده است. به همین دلیل به صراحت می‌توان این داشته که دیباچه کتاب وی از وقایع آن روزگار اطلاعات خوبی را به خواننده ارائه داده است.

ناشناختگی علم هجویرم به حدی است که حتی سال‌های زندگی او به درستی مشخص نیست. اما از قرائی می‌توان دوره زندگی او را تخمین زد. جلاب و هجویر از محله‌های شهر غزنین بود. غزنین پایتخت حکومت غزنویان و مربوط به قرن چهارم هجری بود. از طرفی، در کتاب کره لاولای عطار در قرن ششم، نام او ذکر شده است. بنابراین می‌توان هجویری را متعلق به قرون چهارم و پنجم دانست. آرامگاه او در لاهور پاکستان قرار دارد و به «داتا دربار» معروف است.

در پاکستان او را به نام «داتا گنج بخش» می‌شناسند و بسیار مورد احترام است. او پس از تحصیل علوم متداول آن دوره، به دلیل نامعلوم رشت سفر بست. او به دیدار مشایخ می‌رفت و کسب معرفت می‌کرد. یکی از دغدغه‌های هجویری، انحرافات بود که در عرفان و عرفا ایجاد شده بود. زیرا به دلیل این انحرافات، نگاه مردم به اهل سلوک، تغییر کرده بود و خوب و بد را یکی می‌شمردند.

هجویری اهل رسم نبوده زیرا او معمولاً چیزی از آلات و ابزار اهل رسم با خود

۱. «چون جهله این علم کتابی نو بینند.» (انصاری، ۱۳۷۱: ۱)

همراه نداشت.^۱ بیشتر از آن که به ظواهر سلوک بپردازد، به کشف حقیقت مشغول بوده است.

وی در بخشی از این کتاب به معرفی بزرگان اهل تصوف و مشایخ پرداخته و جویندگان عرفان را به خوبی راهنمایی می‌نماید به طوری که کتب متصوفه پیش از خود را تحت تأثیر قرار داده و در آثار دیگر عرفای پس از خود همچون عطار و جامی تأثیر به سزایی داشته است. زیرا در کتب ایشان از کشف المحجوب فراوان یاد شده است. هجویری کوشیده است تا در این کتاب، پرده از حقیقت عقاید صوفیان بردارد.

به برکت سیر و سحر حقا، او در بسیاری از شهرها همچون سرخس، مرو، طوس، نیشابور، بسطام و... بخش اعظم جهان اسلام آن روزگار را دیده است و محضر مشایخ بزرگ را درک کرده است. این دیدارها با اهداف گوناگونی همچون صحبت و الفت و یا در آمدن به سلک شیخی و نگاه تنها به دیدار، محدود بوده است.

در این سفرها به دیدار پیرانی چون «ابو عیسی» که شیخ فرغانه و پیری مقیم بود رفته و همچنین در مرو با احمد نجار سمرقندی دیدار داشته است.

از مشایخ و اساتیدی که هجویری در محضر آنها کسب معرفت می‌کرد می‌توان به: ابوالفضل ختلی، ابوالقاسم گرکانی، ابوالعباس سمانی، مظفر حمدان، ابوالقاسم قشیری اشاره کرد. هجویری آثار متنوعی دارد که از این میان، تنها کشف المحجوب به دست ما رسیده است. او در کتاب کشف المحجوب به همه یا بعضی از این آثار اشاره کرده است:

اسرار الخرق و الملوّنات^۲

دیوان شعر^۳

۱. «از آلت اهل رسم با من هیچ نبود بجز عصا و رکوه یی.» (همان: ۷۷)

۲. «مرا اندرین معنی کتابی ست مفرد.» (همان: ۶۳)

۳. «یکی آنک دیوان شعرم بخواست و باز گرفت.» (همان: ۲)

منهاج الدین^۱

البيان لأهل العيان^۲

فنا و بقا^۳

الرعايه لحقوق الله، تعالى^۴

کشف المحجوب

علی رغم اینکه هجویری در مباحث گوناگون از دیگر آثار خود همچون اسرار الخرق و الملوکات، البیان لاهل العیان و... نام برده است، اما امروزه جز کتاب کشف المحجوب اثر دیگری در دسترس نیست. گرچه از نااهلانی که بعضی آثار او را با تغییر نام و کفر و انحراف در تخریش ساخته‌اند نالیده است. اما می‌توان بر این باور بود که حوادث روزگار سبب زندگی و سفرهای فراوان او سبب مفقود گشتن دیگر آثار او شده باشد.

اکثر کتب صوفیه پیش از هجویری به زبان عربی بوده‌اند. کشف المحجوب پس از شرح تعرف، نخستین کتاب به زبان فارسی است.

مذهب هجویری حنفی است که در رعایت شریعت و اعمال دینی طبق قواعد این مذهب، بسیار اصرار دارد و در شرح مسائل تفوف همه جا مراعات شریعت را لازم شمرده است. حتی در مواردی مثل سماع و رقص و نرقه دریدن که از آداب رایج صوفیان بوده است، بین مراعات شرع و رسم صوفیان به سختی وفاق برقرار می‌کند و ناچار می‌شود که حرمت آنها را طبق موازین شرع بپذیرد.

۱. «کتاب کردم هم اندر طریقت تصوّف نام آن منهاج الدین» (همان: ۲)

۲. «من اندر این معنی در حال بدایت کتابی ساخته‌ام و مر آنرا کتاب البیان لاهل العیان نام نهاده» (همان: ۳۳۳)

۳. «و ما را ازین جنس سخنانیست اندر کتاب فنا و بقا» (همان: ۶۷)

۴. «کتابی مطوّل تر باید طلبید که کرده‌ام آنرا الرعايه بحقوق الله تعالى نام کرده‌ام» (همان: ۳۶۰)

ویژگی‌های سبکی و دستوری کتاب کشف المحجوب

۱. استفاده از لغات عربی دشوار. مانند: صعالیک، دقایق، اغیار، استعاذت، کبار، صرّه،

اخیار و...

۲. استعمال اصطلاحات عرفانی. مانند: شوق، وجد، صدق، طریقت، تسلیم، همّت،

سالک و...

۳. کاربرد انواع سجع^۱

۴. حذف فعل به قیسه لفظی و معنوی

۵. موازنه

۶. حذف حروف اضافه

۷. حذف شناسه فعل به عربی

۸. حشو

۹. استعمال یاء استمرار

۱۰. استعمال می (نشانه استمرار) قبل از فعل بی‌نمای

۱۱. عبارت وصفی

۱۲. جمله‌های شرطی

۱۳. فعل مجهول

به گفته جلابی هجویری، شیوه نگارش این کتاب بر اساس پرسش است که یکی از دوستان و همشهریان (ابوسعید هجویری)، از وی درباره موضوعات گوناگون که برای طالبان تصوف مطرح بوده می‌پرسد. مؤلف کشف المحجوب با اندک پاسخی به آن سوالات به نگارش این کتاب پرداخت و از آنجا که این متن پاسخی برای تنویر ذهن جوینده است، از نثری زلال و روشن برخوردار است.

۱. «چون کسی به طریقت آشنا بود، وراقاً چون عبا بود.» (همان: ۵۳)

۲. «خرزیه می‌خوردند و پوست بر سر من می‌انداخت (می‌انداختند) بر وجه طیب.»

(همان: ۷۸)

مطالب مطرح شده در کشف المحجوب از این قرار است:

۱. مقدمه

این کتاب شامل یک مقدمه است که در آن سبب تألیف کتاب را بیان نموده و درباره موضوع، نام نویسنده، وجه تسمیه و دلیل تألیف کتاب سخن گفته است.

۲. باب اثبات علم

در این باب به اثبات علمی بودن تصوف و عرفان می پردازد.

۳. باب فقر

در باب فقر، اصطلاح عرفانی فقر رمزگشایی می شود. فقر در عین غنا و غنا در عین فقر بحث می شود. همچنین هجویری در این باب است.

۴. باب تصوف

وجه تسمیه صوفی و مقدمه بر مورد تصوف با شواهدی از زبان مشایخ صوفیه، مطالب مطرح شده در این باب است.

۵. باب کبس مرقعه

در این باب، یکی از ظواهر و تظاهرات صوفیه که نقش زیادی در ورود نا اهلان به جمع عرفای اصیل داشته معرفی می شود. جامه پشمین و مرقعه، شرایط مرقعه داشتن، پوشیدن و پوشاندن آن و پیوند آن با لباس رسول، مایه علی و سلم، از موارد مورد بحث در باب کبس مرقعه است.

۶. باب اختلاف فقر و صفوت

بحث درباره ارجحیت فقر یا صفوت و اختلاف بین این دو ساختار این باب را تشکیل می دهد.

۷. باب الملامه

در این باب از ملامت و ملامتی گری می نویسد. او به بازشناسی پدیده ریا در این حوزه پرداخته و ملامتیان اهل حق را نیز به تصویر می کشد.

۸. باب فی ذکر ائمتهم

بزرگان اسلام از خلفای چهارگانه و اهل بیت پیامبر (ص) تا مشایخ صوفیه در این باب معرفی می‌شوند.

۹. باب فرق فرقههم

در این باب فرقه‌های مشهور متصوفه تا روزگار نویسنده معرفی شده و سپس به مقایسه آنها می‌پردازد. فرقه‌های معرفی شده در این باب عبارتند از:

۱. محاسبیه: اصل اعتقادی این فرقه «رضا» بود و به ابو عبدالله حارث بن اسد محاسبی بغدادی منسوب است.

۲. قصاریه: اصل اء بادی این فرقه «ملا مت» بود و به ابو صالح حمدون بن احمد قصار نیشابوری منسوب است.

۳. طیفوریه: اصل اعتقادی این فرقه «سکر» بود و به ابویزید طیفور بن عیسی بسطامی منسوب است.

۴. جنیدیه: اصل اعتقادی این فرقه «صحو» بود و به ابوالقاسم جنید بن محمد بغدادی منسوب است.

۵. نوریه: اصل اعتقادی این فرقه «ایثار» بود و به ابوسین احمد بن محمد نوری بغدادی منسوب است.

۶. سهلیه: اصل اعتقادی این فرقه «مجاهده» بود و به ابو محمد سهل بن عبدالله تستری منسوب است.

۷. حکیمیه: اصل اعتقادی این فرقه «ولایت» بود و به ابو عبدالله محمد بن علی حکیم ترمذی منسوب است.

۸. خرازیه: اصول اعتقادی این فرقه «بقا و فنا» بود و به ابوسعید احمد بن عیسی خراز بغدادی منسوب است.

۹. خفیفیه: اصول اعتقادی این فرقه «غیبت و حضور» بود و به ابو عبدالله محمد بن خفیف شیرازی منسوب است.

۱۰. سیاریه: اصول اعتقادی این فرقه «جمع و تفرقه» بود و به ابوالعباس قاسم بن قاسم سیاری مروزی منسوب است.

۱۱. حلمانیه: اصل اعتقادی این فرقه «حلول» بود و به ابو حلیمان دمشقی منسوب است.

۱۲. حلاجیه: اصل اعتقادی این فرقه نیز به مانند فرقه حلمانیه، «حلول» بود و به ابوالقاسم فارس بن عیسی بغدادی منسوب است.

۱۳. کشف الحجاب‌ها: در این بخش از یازده راز وصول به حق، پرده برداری می‌کند. این یازده حجاب عبارتند از: معرفت خدا، توحید، ایمان، طهارت، صلات، زکات، صوم، حج، صحبت، الفاظ و سماع.

نثر این کتاب بسیار زیبا، روان، ساده، مسجع و موزون و نمونه خوبی از انشای استوار فارسی است که توسط شارحان محترم و علاقمند به متون عرفانی سرکار خانم دکتر هاجر خاد و جناب آقای دکتر رضا اقدامی، از جهت شرح لغات، اصطلاحات و تعبیرات عربی، آیه های ادبی، نکات بلاغی و دستوری با ظرافت و دقت بسیار، موشکافانه، ریزبینانه شرح و تفسیر شده است.

امید است این شرح که حاصل زحمات و تلاش های مداوم و چند ساله دو پژوهشگر ساعی، کوشا و مشتاق خدمت در عرصه زبان و ادبیات فارسی و شناساندن آثار ارزشمند کهن پارسی است، برای خوانندگان محترم مفید واقع گردد.

من الله التوفيق
دکتر محمد رحمانی